

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Vilniaus dailės akademija

PRIJUNGIAMASIS RYŠYS LIETUVIŲ SINTAKSĖS DARBUOSE (XX A. PIRMOJI PUSĖ)¹

ESMINIAI ŽODŽIAI: prijungimas, derinimas, valdymas, Jurgis Ambraška, Leonardas Dambriūnas-Dambrauskas, Mykolas Durys, Jonas Jablonskis, Alfonsas Kalnius, Petras Klimas, Zigmantas Kuzmickis, Petras Skardžius, Juozas Žiugžda.

ANOTACIJA

Straipsnyje apžvelgiama, kaip XX a. pirmosios pusės lietuvių sintaksės darbuose skirstomas prijungiamasis ryšys, kiek jo rūšių ir kokios jos skiriamos. Pradedama nuo Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos sintaksės* (1911), o baigiama Leonardo Dambriūno *Lietuvių kalbos sintakse* (1946 metų ir vėlesniais leidimais). Žiūrima skiriamų prijungimo rūšių sampratos, jų apibrėžimo ir taikymo apibūdinant bei skirstant sakinio dalis.

ĮVADAS

Derinimas ir valdymas – tradicinės prijungiamojo ryšio atmainos – minimi jau pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje 1653 metais. Danielius Kleinas derinimą įžiūri, „kai žodžiai derinami tuo pačiu linksniu ir asmeniu“, o valdymą – „kada vienas žodis valdo kitą skirtingo linksnio arba asmens žodį“ (Kruopas, ats. red., 1957: 511). Matyti, kad jau šiuose pirmuosiuose apibrėžimuose sintaksinio pobūdžio reiškiniai – prijungimo atmainos – neskiriami nuo morfologinių, t. y. jų žymėjimo morfologinėmis priklausomųjų žodžių formomis. Deja, tai lietuvių kalbos sintaksės mokslui buvo būdinga dar kone pusketvirto šimtmečio – iki pat XX a. galo, o dažnai ir iki šiol.

---

¹ Straipsnis parašytas, vykdant Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamą projektą *Lietuvių kalbos sintaksiniai ryšiai* (2020-01-31 sutartis nr. K-16/2020).

Bandant suvokti, kaip susidarė dabartinė mokyklinė trijų prijungimo atmainų – derinimo, valdymo ir šliejimo – sistema, nutarta atidžiau pasižvalgyti po XX a. pradžios sintaksės darbus – daugiausia aukštesniųjų mokyklų vadovėlius ir visuomenei skirtus žinytus. Pradedama nuo Jono Jablonskio *Lietuvių kalbos sintaksės*, nes jo 1901 metų *Lietuviškos kalbos gramatikoje* apie rūpimus dalykus nieko nepasakyta.

Nuo kitų panašaus pobūdžio apžvalgų (pvz., pateikiamos Ramunės Vaskelaitės disertacijoje, žr. Vaskelaitė 2009) šis darbas visų pirma skiriasi kitais teoriniais išeities pagrindais: sintaksiniai ryšiai autoriaus suvokiami kaip sintaksės lygmens reiškinys, galintis būti reiškiamas morfologijos lygmenyje. Todėl jame atidžiau nagrinėjami sintaksės reiškiniai sampratos lygmenys.

Apžvalgos tikslas – dar kartą aptarti vieną iš pagrindinių XX a. lietuvių sintaksės sąvokų ištakas, pasižiūrėti, kaip susidarė dar ir dabar tebevyraujančios sintaksinių ryšių sampratos, daugiau dėmesio skiriant semantikos, sintaksės ir morfologijos lygmenų skyrimui. Išsikėlus tokį tikslą, savaime paaiškėja ir tyrimo uždaviniai: aprašyti kiekvieno sintaksės veikalo skiriamus sintaksinius ryšius, palyginti juos su ankstesniais (perimamumo atžvilgiu) ir vėlesniais (galimo poveikio atžvilgiu) darbais, išryškinti numanomą teorinių pagrindų kilmę.

Tyrimo metodai įprasti panašaus pobūdžio darbams. Iš pradžių nagrinėjamas kiekvienas iš apžvelgiamų darbų (analitinis metodas); po to jis lyginamas su ankstesniais ir vėlesniais darbais, siekiant nustatyti jo vietą sintaksės teorijos raidoje (gretinamasis metodas); pagaliau, metamas bendresnis žvilgsnis į tiriamojo laikotarpio darbus, išskiriamos sintaksinės minties raidos ypatybės, teorinių pagrindų polinkiai (dedukcinis metodas).

Apžvelgiami darbai išdėstyti chronologiškai. Straipsnį pagal apžvelgiamų darbų paskelbimo laiką sudaro trys skyreliai: „Priešaušris“, „Nepriklausomybės laikai“ ir „Karo metai“. Jis baigiamas apžvalgos apibendrinimu.

I. PRIEŠAUŠRIS

Jono Jablonskio *Lietuvų kalbos sintaksėje* (1911) prijungimo atmainos – derinimas ir valdymas – atskirai neaptariamos, nėra nė jų apibrėžimų. Vis dėlto apie derinimą veikale kalbama. Štai skyriaus „Sakinio dalių sudėtis ir įvairybės“ 25-oje skiltyje minimas tarinio derinimas su veiksnium: „Grynasis tarinys (ir sudurtinio tarinio jungtis) asmenimi ir skaičiumi

yra derinamas kalboje su veiksniu“, pvz.: *Mes nėra vienas neišmanom.* Žt (Palionis, sud., 1957: 462). 26-oje skiltyje rašoma, kad sudurtinio tarinio vardinė dalis taip pat derinama su veiksniu: „Derinamųjų kalbos dalių linksniai, atsiradę linksniuojamosios tarinio dalies vietoje, yra derinami savo gimtimi ir skaičiais su sakinių veiksniais“, pvz.: *Dievo gėrybė neišmastoma.* Pr. (Palionis, sud., 1957: 462). Kaip matyti, šiuose teiginiuose neatskiriamai sumišę sintaksės (pats sintaksinis ryšys) ir morfologijos (jo žymėjimas giminės, skaičiaus ir linksnio morfemomis) lygmenys.

Toliau (27 skiltyje) Jablonskis kalba ir apie sudurtinio tarinio vardine dalimi einančių vadinamosios bevardės giminės būdvardžių ir dalyvių derinimą beasmeniuose sakiniuose: „Kur sakinio veiksnys gramatikai neaiškus, kur gramatikos veiksnio nėra (visuose beasmeniuose sakiniuose), kur jį atstoja bevardės gimties būdvardis arba įvardis, kur veiksnių atstoja nepasakomasis reiškimas [= bendratis], vienas arba ir su linksniuojamojo žodžio vardininku, – visuose tokiuose sakiniuose derinamieji tariniai (būdvardžiai ir dalyvjai) ingauna bevardės gimties lytį“, pvz.: *Dabar dienos trumpa, nakties ilga.* Sv. (Palionis, sud., 1957: 463). Be to, bevardės giminės būdvardžiai ir įvardis, einantys tarinio vardine dalimi, gali būti derinami ir su veiksnio vardininku ar bendratimi, viena arba su linksniuojamojo žodžio vardininku, pvz.: *Iš bado ir varškė gardu.* Sv. (Palionis, sud., 1957: 464–465). Šiais atvejais, kai veiksnio kategorijos turinys neaiškus arba sakinio reikšmė apibendrinta, tariniai nors ir vadinami derinamaisiais, tačiau jų vardine dalimi einanti bevardė giminė ne derinama, bet parenkama (bevardę giminę jie „ingauna“). Be sintaksės ir morfologijos, tokiais atvejais svarbi ir sakinio reikšmė.

Apie derinimą J. Jablonskis kalba ir pažyminius skirstydamas į derinamuosius ir nederinamuosius. 29-oje skiltyje jis rašo: „Derinamąjį pažyminį reiškiamo būdvardžiais, dalyviais, įvardžiais, skaitvardžiais, kartais ir tam tikrais daiktavardžiais, suderintais su savo pažymimaisiais [žodžiais] – gimtimi, skaičiumi ir linksniu“ (Palionis, sud., 1957: 467). Tai lietuvių kalbotyrai įprastas gramatinis derinimas. Apie derinamuosius pažyminius užsimenama ir 1922 metų *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Palionis, sud., 1957: 407–408).

Lietuvių kalbos sintaksėje minimas ir „prasmės derinimas“, kai derindami „žiūrime ne gramatikos gimties, skaičiaus ir linksnio, bet visos tų pasakymų prasmės“, pvz.: *Šeimyna pasilikę vienas kalė, kitas dailino...* Žt. (Palionis, sud., 1957: 467). Šiuo teiginiu J. Jablonskis pabrėžia reikšmės dedamosios svarbą, jos pirmumą morfologijos atžvilgiu.

Daiktavardžiu išreikštas derinamasis pažyminy vadinamas priedėliu. Su pažymimuoju žodžiu priedėliai derinami vien linksniu, pvz.: *Pamotėlė-raganėlė pylė duobę žarijėlių. Ps.* (Palionis, sud., 1957: 468).

Valdymas ne tik neapibrėžiamas, bet ir jo sąvoka J. Jablonskio nevartojama. Būtų pagrįsta tikėtis, kad apie valdymą bus užsimenama, rašant papildinių skyrelį. Tačiau jame kalbama apie papildinių reikšmę, o ne sintaksės ypatybes: „<...> tie papildiniai rodys dar kitus daiktus, su kuriais rišami [= siejami] minėtieji <...> veiksmai“ (Palionis, sud., 1957: 470). Papildiniais nusakoma, „kokie dar daiktai, be veiksnio, yra, ar šiaip ar taip, įmišę veiksmo arba stovyje“ (Palionis, sud., 1957: 470). Šiais teiginiais nusakomas papildinio, kaip sakinio dalies, turinys. Papildinio sąvoka su sintaksiniu pagrindinio žodžio valdymu, arba reikalavimu, visai nesiejama.

Galima sakyti, kad J. Jablonskio *Lietuvių kalbos sintaksė* nubrėžė lietuvių kalbos mokslo raidos gaires. Ji buvo tas pagrindas, nuo kurio atsispyrė jaunas Nepriklausomos Lietuvos kalbos mokslas. Kaip matyti, sintaksinių ryšių teorijai šis veikalas maža teduoda: derinimas suvokiamas kaip morfologinių formų derinimas (grynojo tarinio, sudurtinio tarinio jungties ir vardinės dalies su veiksmu, pažyminio su pažymimuoju žodžiu) su semantinio derinimo pamušalu (beasmeniuose sakiniuose), o valdymo neminima net sąvoka. Tokią derinimo sampratą perėmė ir plėtojo bei tikslino visos Nepriklausomos Lietuvos lietuvių kalbos sintaksės, na o valdymas kaip savita prijungimo atmaina suvoktas ir apibrėžtas dar negreitai ir nelengvai.

Petro Klimo *Lietuvių kalbos sintaksėje* (1915), kurią jis parašė, naudodamasis J. Jablonskio *Sintaksės* turiniu, jokių naujovių mums rūpimu nėra. P. Klimas, kaip ir J. Jablonskis, aptaria tarinių ir pažyminių derinimą, o apie valdymą visai nekalba. Papildiniai, jo manymu, tik papildė tarinio reikšmę: „Be papildinių veiksmas arba stovis sakinyje labai dažnai neišeitų aikštėn pilnokas“ (Klimas 1915: 13). Jo *Sintaksėje* kalbama tik apie veiksmožodžio papildinius.

II. NEPRIKLAUSOMYBĖS LAIKAI

Sintaksės teorijos požiūriu savitas ir drąsus buvo **Mykolo Durio vadovėlis *Lietuvių kalbos sintaksė* (1927)**. Žavi jos užmojis įveikti gramatikos logizavimą, atsisakyti „filosofiškosios spekuliacijos“, „mirusios scholastikos“. Autorius prisipažįsta, kad rašydamas

---

vadovėlį rėmėsi jaunagramatikiais ir rusų kalbininkais, o daugiausia – Aleksandro Matvejevičiaus Peškovskio rusų kalbos sintakse (Пешковский 1920).

Atskirai sintaksiniai ryšiai neaptariami ir šiame vadovėlyje. Tačiau apie derinimą kalbama skyrelyje „Tarinio derinimas su veiksniu“ (Durys 1927: 22–23). Net ir pats tarinys M. Durio apibrėžiamas remiantis ne reikšme, o derinimu: „Tariniu, pirmiausia, vadiname sakinio veiksmažodį, suderintą su veiksniu“ (Durys 1927: 21). Minėtame skyrelyje šis derinimas patikslinamas: „Skaičius ir asmuo yra formos, kuriomis tarinys paprastai (bent dažniausiai) prisitaikina mūsų kalboje prie veiksnio formų“ (Durys 1927: 23). Ir čia pat pateikiamas derinimo apibrėžimas: „<...> prisitaikinimas, kuriuo, būtent, vieno žodžio forma paseka kita žodžio forma, sintaksėje vadinasi derinimas“ (Durys 1927: 23). Tai bene pirmasis Nepriklausomoje Lietuvoje derinimo apibrėžimas. Jis, beje, neblogai atskleidžia sintaksinę ryšio prigimtį – neminima jokių konkrečių morfologinių formų, kuriomis derinimas reiškiamas, o kalbama apibendrintai apie „žodžio formą“.

Toliau, sekdamas J. Jablonskiu, M. Durys aptaria dvi tarinio derinimo atmainas: grynasis tarinys ir sudurtinio tarinio jungtis su veiksniu derinami asmeniu ir skaičiumi, o sudurtinių tarinių ir tarininių junginių (M. Durio terminas) vardinės dalys – gimine ir skaičiumi. Aptariami ir nederinimo atvejai.

Pažyminiai, panašiai kaip tariniai, vadovėlyje apibrėžiami remiantis jų derinimu: „Pažyminiu vadiname būdvardį–dalyvį, stovintį prie daiktavardžio ir suderintą su juo“ (Durys 1927: 29). Kalbama tik apie derinamuosius pažyminius. Formos *mano, tavo, savo*, einančios su daiktavardžiais, vadinamos negramatiniais pažyminiais (Durys 1927: 76).

Atskiro valdymo apibrėžimo M. Durys nepateikia. Tačiau valdymas jo minimas kalbant apie papildinius. Visų pirma, juos apibrėžiant, remiamasi priklausomybe: „Papildiniai nėra savaimingos formos, bet priklausomos; jie priklauso nuo kitų sakinio žodžių“ (Durys 1927: 25). Skiriami valdomieji ir laisvieji papildiniai. „Valdomieji papildiniai yra tie, kurių tam tikros formos (linksnio) būtinai reikalauja veiksmažodis“, pvz., *Svetimi dūmai akis graužia R. J.*, o „[L]aisvaisiais papildiniais vadiname tuos papildinius, kurių tam tikros formos (linksnio) veiksmažodis nebūtinai reikalauja“, pvz.: *kalbėjome visą valandą* (Durys 1927: 26). Kaip matyti, valdomųjų papildinių apibrėžime visai priartėjama prie paties valdymo sampratos. Nors valdymas siejamas su morfologinės linksnio formos reikalavimu, tačiau ši forma (ar

---

formos) neįvardijama. Daugelis M. Durio teikiamų laisvųjų papildinių pavyzdžių, šių dienų akimis žiūrint, yra ne kas kita, kaip aplinkybės.

Be to, papildiniai M. Durio siejami ne tik su veiksmažodžiais – jie „gali priklausyti nuo kiekvieno pilnojo sakinio žodžio“: nuo daiktavardžių, būdvardžių,rieveiksmių (Durys 1927: 27–28). Su vardažodžiais einantys papildiniai taip pat gali būti valdomieji ir laisvieji, tačiau „[T]virtai surištas su daiktavardžiu, tikrai valdomasis (priklausomasis) papildinys tėra kilmininko linksnis“, pvz., *tėvo namai*, o „visi kiti vardų papildiniai tėra laisvieji papildiniai, kurie tėra tik prisigretinę prie vardų“ (Durys 1927: 29).

Taigi, M. Durio *Sintaksėje* bene pirmą kartą Nepriklausomoje Lietuvoje pateiktas derinimo apibrėžimas. Be to, jis nesiejamas su konkrečia morfologine raiška. Nors valdymas vadovėlyje ir neapibrėžtas, tačiau pats valdymo terminas vartojamas (*valdomieji papildiniai*). Valdymo sąvoka siejama su priklausymu, o valdymas apibendrintai suvokiamas kaip linksnio formos reikalavimas.

Naujoviškas M. Durio vadovėlis, matyt, neturėjo pasisekimo. 1930 metais išėjo **Zigmanto Kuzmickio** *Lietuvių kalbos sintaksė*. Ji buvo mėgstama mokyklose: per dešimtmetį buvo išleistos penkios šio vadovėlio laidos.

Z. Kuzmickio vadovėlyje einama ne formaliosios („grynai formalinė gramatikos kryptis mums tuo tarpu nėra priimtina“), o tuo metu įprastos loginės-psichologinės gramatikos keliu: „Rašydamas šią sintaksę, daug dėmesio kreipiau į gramatines formas, jų santykius, tačiau stengiausi visur jas surišti su psichologiškai logiškuoju galvojimu“ (Kuzmickis 1930: 5).

Nauja Z. Kuzmickio vadovėlio sandara: sintaksiniam ryšiams jis ne tik skiria atskirą skyrelį „Žodžių derinimas ir valdymas“, bet ir iškelia jį į įvadinę sintaksės dalį (Kuzmickis 1930: 11–15).

Jo pateikiamas derinimo apibrėžimas panašus į M. Durio duotąjį: „Toks sakinio žodžių formų tvarkymas, kur viena žodžio forma, pareidama nuo kitos, yra sutaikoma, suderinama su ta kita forma, vadinasi derinimas“ (Kuzmickis 1930: 13). Jame taip pat neminimos konkrečios morfologinės formos, o kalbama apibendrintai apie žodžio formą. Be to, derinimas siejamas su priklausymu (*pareidama*).

Vadovėlyje bene pirmą kartą Nepriklausomoje Lietuvoje apibrėžtas valdymas, tačiau apibrėžtas jis ne iškeliant būdingąsias savybes, o neigiant derinimą: „Toks sakinio žodžių formų

---

tvarkymas, kur viena žodžio forma, pareidama nuo kitos, nėra sutaikoma, suderinama su ta kita forma, vadinasi valdymas“ (Kuzmickis 1930: 13).

Nagrinėjant vientisinio sakinio sintaksę, ne tarinys (kaip M. Durio), o veiksnys apibrėžiamas remiantis derinimu (ir raiška bei reikšme): „<...> veiksnys yra vardininko linksnis, suderintas savo forma su tariniu, arba kitas kuris žodis, atstojąs tą vardininko linksnį ir reiškias tai, kam yra skiriamas tarinio veiksmas ar ypatybė“ (Kuzmickis 1930: 17). Veiksnių derinimas su tariniu aptariamas ir tam skirtame skyrelyje, kuriame nagrinėjamas grynasis ir sudurtinis tarinys. Z. Kuzmickis prideda dėmesio vertą pastabą: „Vardinės tarinio dalies linksnis kartais nėra derinamas, tik valdomas: jį paprastai valdo tarinio jungtis (*nėr močiutės*)“ (Kuzmickis 1930: 22). Jo gerai pastebėta, kad tarinio vardine dalimi einančio daiktavardžio linksnis priklauso nuo neigiamos jungties. Nuosekliai plėtojant šią išvalgą, ir teigiama jungtis turėtų valdyti atitinkamą vardininką (*yra / buvo močiutė*)...

Pažyminiai Z. Kuzmickio skirstomi į derinamuosius ir valdomuosius. Derinamieji pažyminiai būna būdvardiniai, su pažymimaisiais žodžiais derinami gimine, skaičiumi ir linksniumi, ir daiktavardiniai, arba priedėliai, derinami tik linksniumi. Valdomieji pažyminiai būna arba kilmininko, arba įnagininko linksnio, pvz.: *sidabro* (rasa), *geltonais žiedeliais* (gėlė) (Kuzmickis 1930: 27). Valdomųjų pažyminių samprata blankina pažyminių ir papildinių skirtumus (valdomais paprastai laikomi papildiniai, o ne pažyminiai). Pirmenybę tokia samprata teikia ne sintaksiniam ryšiams (nes pagal ją ir papildiniai, ir pažyminiai gali būti valdomi), o morfologinei šių sakinio dalių raiškai. M. Durio *Sintaksė* šiuo atžvilgiu buvo „sintaksiškesnė“. O štai apibūdinamas papildinius Z. Kuzmickis išsiverčia net nepaminėjęs valdymo. Jam pakanka vien jų raiškos ir vaidmens sakinyje: „<...> tuos žodžius, kurie yra išreikšti linksniojamaisiais ar juos atstojančiais kitais žodžiais su prielinksniais ar be jų, ir kurie nesudaro sakinyje jokios aplinkybės, vadinsime papildiniais“ (plg. Kuzmickis 1930: 43–44).

Iš naujo leisdamas knygą, autorius šį tą keitė, ypač tikslino apibrėžimus. Štai penktojoje vadovėlio laidoje, išėjusioje veikiausiai 1939 metais (leidimo data nenurodyta), derinimas ir valdymas apibrėžti taip: „Jei vienas žodis priklauso nuo kito žodžio ir yra su juo suderintas, tai toks žodžių santykis vadinasi derinimas“; „Jei vienas žodis priklauso nuo kito žodžio, bet nėra su juo suderintas, tai toks žodžių santykis vadinasi valdymas“ (Kuzmickis [1939?]: 13). Abu sintaksiniai ryšiai apibrėžti remiantis priklausymo sąvoka, tarsi jo atmainos. Gerai atskleista sintaksinė derinimo ir valdymo prigimtis. Tik derinimas apibrėžiamas ydinga uždaro rato tvarka

---

(kai apibrėžime tas pats žodis vartojamas ir įprasta, ir terminine reikšme: *yra suderintas, vadinasi derinimas*), o valdymo apibrėžimas remiasi derinimu.

Patikslintas ir veiksnio apibrėžimas – jame nebeliko derinimo su tariniu: „veiksnys yra vardininko linksnis, pasakąs, kam yra skiriamas tarinys; su veiksmiu yra derinamas tarinys“ (Kuzmickis [1939?]: 18). Nepakitęs liko veiksnio ir tarinio derinimo aptarimas, pažyminių skirstymas ir papildinių apibrėžimas.

Kaip matyti, apibrėždamas prijungimo atmainas, Z. Kuzmickis pasinaudojo M. Durio įdirbiu ir nuosekliai jį pratęsė. Visai šiuolaikiškai atrodo Z. Kuzmickio iškeltas veiksnio priklausymas (derinimas) nuo tarinio, kurio vėliau buvo atsisakyta. Tačiau valdomosios tarinių vardinės dalies, taip pat valdomųjų pažyminių skyrimas rodo, kad sintaksinė žodžių ryšio prigimtis Z. Kuzmickio dar neatribojama nuo jų morfologinės raiškos.

Dabar pažvelkime į aukštąsias studijas. **Prano Skardžiaus paskaitose „Istorinė lietuvių kalbos gramatika: sintaksė“**, rašytose greičiausiai 1935–1938 metais, aptariami ne vien istorinės sintaksės dalykai. Kaip pastebi knygos rengėjas Albertas Rosinas, „jos iš esmės skirtos sinchroninės sintaksės problemoms ir atspindi ketvirtojo dešimtmečio Europos sintaksinės minties laimėjimus“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 15).

Štai skyrelyje „Žodžių grupės“ P. Skardžius, remdamasis reikšminiais santykiais, jas sudarančių žodžių sintaksinius ryšius skirsto į koordinuojamuosius (sujungiamuosius) ir subordinuojamuosius (prijungiamuosius): „Žodžių grupėmis pažymime tarpusavinį santykį nevienodai, būtent: kaip atskiri vaidiniai gali būti arba *koordinuojami* (t. y. vienas su kitu lygiai sugretinami), arba *subordinuojami* (t. y. vienas kitam pajungiami), taip ir tų vaidinių kalbinės raiškos gali būti *koordinuotos* arba *subordinuotos*“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 520).

Apie subordinuotąsias grupes sudarančių žodžių tarpusavio santykius paskaitose atskirai nekalbama, tačiau prie valdymo sampratos priartėjama skyrelyje „Veiksmažodinė grupė“, kalbant apie tai, kad veiksmažodžiai „privalo“ (t. y. reikalauja) arba „neprivalo“ papildinio: „<...> skiriami *galiniuotiniai* ir *negaliniuotiniai* veiksmažodžiai, t. y. tokie, kurie papildinio privalo ir kurie jo neprivalo, pav.: *mušti, siūti* ir *miegoti, šokti*. Bet šis skirtumas ne visados yra griežtas“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 526).

Skyrelyje „Kongruencija“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 544–546), jau aptarus subordinuojamąsias ir koordinuojamąsias žodžių grupes, atskirai kalbama apie formalų žodžių

derinimą. Jame trumpai aptariami įvairūs derinimo atvejai: priedėlio derinimas su pažymimuoju žodžiu, sudėtinio tarinio daiktavardis (tarininis daiktavardis) ir būdvardis (tarininis būdvardis) su veiksmiu einančiu daiktavardžiu, pažyminiu einantis būdvardis (pažymininis būdvardis) su pažymimuoju daiktavardžiu, pažymininio ar tarinio būdvardžio su keliais daiktavardžiais, tarininis pažyminys su veiksmiu einančiu daiktavardžiu, pažyminiu einantis būdvardis su pažymimuoju daiktavardžiu ar keliais daiktavardžiais ir, galiausiai, veiksmožodis su veiksmiu einančiu įvardžiu. Pastaruoju atveju, pavyzdžiui, minimas tik veiksmožodžio derinimas asmeniu ir skaičiumi su veiksmiu einančiu asmeniu arba asmenimis. Kitaip sakant, apžvelgiami tik įvairūs derinimo morfologinės raiškos atvejai.

Sintaksiniai ryšiai neminimi ir skyrelyje „Pagrindinės sakinio dalys“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 559–563). Nagrinėjant sudėtinius sakinius, taip pat išsiverčiama rupiuoju sintaksinių ryšių skirstymu: minimi sujungtiniai ir prijungtiniai sudėtiniai sakiniai, juos sudarančių sakinių sujungimas ir prijungimas, pvz.: „Šalutiniai sakiniai yra tam tikrais jungiamais elementais prijungiami prie pagrindinių, todėl jų santykis yra daug glaudesnis ir aiškesnis, kaip sujungtinių sakinių“ (Rosinas, sud. ir par., 1998: 567).

Kaip matyti, paskaitose P. Skardžius išsiversdavo tik sintaksinių ryšių skirstymu į sujungiamuosius ir prijungiamuosius. Iš jo paskaitų studentai beveik nieko nesužinodavo apie žodžių valdymą ir tik bendruosius dalykus – apie jų derinimą, pastarasis net nesietas su minėtais sintaksinių ryšių (žodžių tarpusavio santykių) tipais. Neišryškėdavo ir sintaksinė derinimo prigimtis, nes būdavo apžvelgiami tik įvairūs jo morfologinės raiškos atvejai.

Leonardas Dambrauskas straipsnyje „Žodžių santykiai sakinyje“ (1939) mini derinimą ir valdymą, tačiau terminas *valdymas*, jo nuomone, nėra tikslus, nes taikomas tik daliai prijungiamųjų (jo vadinamų *prijungtinėmis*) žodžių grupių, nors „visos prijungtinės grupės yra „valdomosios“ (Dambrauskas 1939: 86). Todėl prijungiamąsias grupes jis siūlo skirstyti į derinamąsias ir nederinamąsias. Tokia klasifikacija primena sintaksinių ryšių skirstymą Z. Kuzmickio vadovėlyje. Matyti, kad M. Dambrauskas valdymą suprato labai plačiai – maždaug kaip žodžių priklausomybės ryšį, kuris prijungiamosiose grupėse „nėra vienodo stiprumo“ (Dambrauskas 1939: 85). Toks platus ir nelabai apibrėžtas valdymo suvokimas lietuvių sintaksėje neturėjo tęsinio.

Veiksnių ir tarinių ryšių M. Dambrauskui atrodo „artimesnis prijungtinių grupių santykiui“ (Dambrauskas 1939: 85), tik nepasakyta, kuris nuo kurio priklauso.

Sekdamas Johnu Riesu², M. Dambrauskas užsimena ir apie trečią, tarpinį tarp prijungimo ir sujungimo, – priedėlio ir jo pažymimojo žodžio – santykį, pvz., *Susirinko parlamentas, tautos atstovybė* (Dambrauskas 1939: 85). Tai naujas dalykas lietuvių kalbos sintaksėje, radęs atgarsį kai kurių vėlesnių kalbininkų darbuose.

Trumpame **Jurgio Ambraškos ir Juozo Žiugždos sintaksės vadovėlyje**, išėjusiame 1940 metais ir skirtame visų pirma pradžios mokykloms, iš sintaksinių ryšių keliose vietose minimas tik derinimas. Apie jį kalbama skyrelyje „Pagrindinių sakinio dalių derinimas“ (Ambraška, Žiugžda 1940: 9–10). Jame pasakyta, kad grynasis tarinys arba sudurtinio tarinio jungtis su veiksniu, išreikštu vardininko linksniu, derinama skaičiumi ir asmeniu. Be to, vardinė sudurtinio tarinio dalis su tokiu veiksniu derinama skaičiumi, linksniu ir gimine, nors pastarąja ir ne visada, pvz.: *Višta yra paukštis*.

Derinimas minimas ir pažyminio skyrelyje. Būdvardžiais ir dalyviais reiškiami pažyminiai derinami su pažymimaisiais žodžiais gimine, skaičiumi ir linksniu (Ambraška, Žiugžda 1940: 13), o išreikšti daiktavardžių kilmininko arba įnagininko linksniais, su savo pažymimuoju žodžiu nederinami; derinamuoju daiktavardžiu reiškiamas pažyminys vadinamas priedėliu (Ambraška, Žiugžda 1940: 14).

Kaip matyti, nieko nauja apie prijungimo atmainas šiame vadovėlyje nepasakyta. Jame išvardyti dažnesni morfologinės derinimo raiškos atvejai, o valdymo sąvoka net nepaminėta, susidaro įspūdis, kad jos vengiama.

Nepriklausomybės metais, suvokiant ir aprašant sintaksinius ryšius, buvo žengtas nedidelis žingsnis – jie buvo apibrėžti (M. Durio – derinimas, Z. Kuzmickio – ir valdymas). Vis dėlto, jų sampratoje neatskiriamai sumišę sintaksės ir morfologijos lygmenys, jų sintaksinė prigimtis siejama su morfologine raiška. Matyti ir tam tikras valdymo sampratos neapibrėžtumas: jis nusakomas kaip nederinimas (Z. Kuzmickas), tapatinamas su reikšminiu priklausymu (L. Dambrauskas) arba jo tiesiog vengiama (J. Ambraška, J. Žiugžda).

---

² Greičiausiai jo garsiuoju darbu *Was ist Syntax?: ein kritischer Versuch* (Ries 1894, 1927).

III. KARO METAI

Jau vokiečių okupacijos sąlygomis išėjo **Alfonso Kalniaus *Lietuvių kalbos sintaksė* (1943)**. Joje sintaksiniam ryšiams, arba derinimui ir valdymui, atskirai vietos nėra skirta. Jie, kaip ir J. Jablonskio, aptariami nagrinėjant sakinio dalis. Štai veiksnyis apibrėžiamas kaip „[T]as sakinio žodis ar žodžiai, kurie priklauso nuo tarinio ir dažniausiai atsako į klausimą kas?“ (Kalnius 1943: 15). Šiame apibrėžime veiksnyis nusakomas kaip priklausanti nuo tarinio, o ne savarankiška sakinio dalis. Tačiau klausimo nurodymas apibrėžime vėl jį susaisto su morfologine raiška.

Skyrelyje „Pagrindinių sakinio dalių derinimas“ kalbama apie tarinio derinimą su veiksniu: grynasis tarinys ir sudurtinio tarinio jungtis su veiksniu, išreikštu vardininko linksniu, derinami skaičiumi ir asmeniu. Sudurtinio tarinio vardinė dalis su veiksniu derinama skaičiumi ir linksniu, o „gimine jau dažnai nėra suderinta“ (Kalnius 1943: 21). Vadinasi, derinimo kryptis nesutampa su priklausomybės kryptimi: nors veiksnyis priklauso nuo tarinio, tačiau būtent tarinys ar jo vardinė dalis derinama su veiksniu.

Papildiniu vadinamas „[Ž]odis, kuris papildo tarinio prasmę, atsakydamas į klausimus ko?, kam?, ką?, kuo?“ (Kalnius 1943: 22). Šis prasminis papildymas dar taip aiškinamas: „Paprastai tariniai, geriau pasakius, veiksmažodžiai reikalauja tokių žodžių, kurie juos papildytų, padarytų juos pačius prasmingesnius“. Čia gerai žodžio reikalavimas lyg ir atskirtas nuo jo raiškos, tačiau linksnių klausimai apibrėžime vėl grąžina prie jos.

Apie pažyminius sakoma, kad jie „gali būti su pažymimuoju žodžiu suderinti ir nesuderinti, todėl, kaip J. Ambraškos ir J. Žiugždos vadovėlyje, jie skirstomi į dvi rūšis: derinamuosius ir nederinamuosius“ (Kalnius 1943: 26).

Taigi, nors A. Kalniaus *Sintaksėje* yra įdomių teorinių pastebėjimų, tačiau apskritai imant, sintaksinių ryšių atžvilgiu ji grįžta prie J. Jablonskio: sintaksiniai ryšiai joje atskirai neaptarti, neduodama jų apibrėžimų.

Dar Lietuvoj rengta, o jau svetur pirmą kartą 1946 metais išleista **Leonardo Dambriūno *Lietuvių kalbos sintaksė***³ žodžių santykius skaido tik į prijungiamuosius ir sujungiamuosius (Dambriūnas 1963: 7–8). Prijungiamieji santykiai toliau neskirstomi.

---

³ Ji, deja, man buvo neprieinama, todėl remtasi 3-iąja vadovėlio laida.

Derinimas vadovėlyje minimas tik probėgšmais. Pagrindinės sakinio dalys – veiksnys ir tarinys – apibrėžiamos remiantis tik jų reikšme. Apie veiksnio ir tarinio derinimą pasakyta tik tiek, kad „vientisinis tarinys ir sudėtinio tarinio jungtis su veiksmu (vardininku) yra derinami asmeniu ir skaičiumi“ (Dambriūnas 1963: 22), o „sudėtinio tarinio vardinė dalis (vardininkas) su veiksmu yra derinama linksniu, asmeniu ir skaičiumi“ (Dambriūnas 1963: 23). Ten pat trumpai aptartas ir tarinių derinimas su „nepasakytais, bet numanomais prasmės veiksniais“, pvz.: *Dabar kiekvienas namo eisime.*

Pažyminiai skirstomi į derinamuosius ir nederinamuosius. Aptartas pirmųjų derinimas su pažymimaisiais žodžiais (Dambriūnas 1963: 24). Apie derinimą dar kalbama, aptariant kelių veiksnių derinimą su tuo pačiu tariniu ir kelių pažyminių – su tuo pačiu pažymimuoju žodžiu, pvz.: *Aš ir jis dirbome visą dieną, Pirmame ir antrame aukšte* (du aukštai) *gyvena mūsų pažįstami* (Dambriūnas 1963: 50).

Apibrėžiant ir aiškinant papildinius, remiamasi tik jų vaidmeniu sakinyje (papildo tarinį) ir raiška. Apie kokį nors papildinių valdymą ar reikalavimą visai nekalbama. Tokiu būdu valdymas L. Dambriūno *Sintaksėje* ne tik kad neskiriamas, bet net ir neminimas. Ir tai nestebina, prisimenant jo 1939 metų straipsnyje paskelbtą valdymo sampratą.

Karo metų sintaksės darbai nuosekliai laikėsi ir plėtojo ankstesnio laikotarpio teorines pažiūras, didesnių naujovių juose nebuvo paskelbta.

APIBENDRINIMAS

XX a. pirmosios pusės lietuvių sintaksės darbuose kalbama apie dvi prijungimo rūšis – derinimą ir valdymą. Aiškiausiai jos skiriamos Z. Kuzmickio *Lietuvių kalbos sintaksėje*. Kituose darbuose jos dar, galima sakyti, nesuvokiamos kaip prijungimo (ar priklausymo) atmainos.

Derinimas minimas visuose apžvelgtuose darbuose. Juose kalbama apie veiksnio ir tarinio derinimą, pažyminio derinimą su pažymimuoju žodžiu. Tačiau pirmą kartą jis apibrėžtas, atrodo, tik M. Durio *Lietuvių kalbos sintaksėje* 1927 metais.

Valdymas pirmą kartą apibrėžtas, ko gero, tik Z. Kuzmickio *Lietuvių kalbos sintaksėje* 1930 metais. Kituose sintaksės darbuose jis arba visai neminimas, arba minimas tik kalbant apie papildinių rūšis.

Dabar mums vis dar įprasta trečioji prijungimo atmaina – šliejimas iki sovietų okupacijos lietuvių sintaksės darbuose visai neminima.

Apžvelgtuose darbuose matyti ir kai kurių paties prijungiamojo ryšio sampratos skirtumų. Ypač išsiskiria L. Dambrausko požiūris, pagal kurį prijungimas tapatinimas su valdymu. Todėl pastarojo termino siūloma atsisakyti, o prijungiamuosius ryšius skirstyti į derinamuosius ir nederinamuosius.

Nagrinėjamojo laikotarpio darbams būdinga sintaksinių ryšių neskirti nuo jų morfologinės raiškos (derinama gimine, asmeniu, skaičiumi; valdomi linksniai). Be to, ypač valdymo atveju, sintaksiniai reiškiniai neskiriami ir nuo semantinių (linksniai reikalaujami).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Ambraška Jurgis, Žiugžda Juozas 1940: *Trumpa lietuvių kalbos gramatika. II dalis: Sintaksė*, Kaunas: Sakalas.

Dambrauskas Leonardas 1939: Žodžių santykis sakinyje. – *Gimtoji kalba* 6, 84–86.

Dambriūnas Leonardas 1963: *Lietuvių kalbos sintaksė*, 3-ioji, papild. laida, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.

Durys Mykolas 1927: *Lietuvių kalbos sintaksė. Vidurinei mokyklai*, Kaunas: s. d.

Kalnius Alfonsas 1943: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Kaunas: Valstybinė leidykla.

Klimas Petras 1915: *Lietuvių kalbos sintaksė. Pirmoji dalis*. Rygiškių Jono sintaksės turiniu naudodamasis parašė P. Klimas, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys.

Kruopas Jonas, ats. red., 1957: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kuzmickis Zigmantas 1930: *Lietuvių kalbos sintaksė. Vadovėlis vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: „Sakalo“ bendrovės leidinys.

Kuzmickis Zigmantas [1939?]: *Lietuvių kalbos sintaksė. Vadovėlis vidurinėms mokykloms*, 5-as patais. leidimas, Kaunas: Sakalas.

Palionis Jonas, sud., 1957: *J. Jablonskis. Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Ries John 1894: *Was ist Syntax?: ein kritischer Versuch*, Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung.

Ries John 1927: *Was ist Syntax?: ein kritischer Versuch*, zweite, um einen Anhang vermehrte Ausgabe, Prag: Taussig.

Rosinas Albertas, sud. ir par., 1998: *P. Skardžius. Rinktiniai raštai 4: Moksliniai straipsniai ir studijos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaskelaitė Ramunė 2009: *Sintaksinių ryšių modeliai lietuvių kalbos sintaksėje*: humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Пешковский Александр Матвеевич 1920: *Русский синтаксис в научном освещении*: популярный очерк: пособие для самообразования и школы, изд. 2-е, Москва: Государственное издательство.

Gauta 2021 06 28

Priimta 2021 10 19

SUBORDINATION IN THE WORKS ON LITHUANIAN SYNTAX (FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

Summary

The article analyses, how the types of syntactic relations are described in the works on Lithuanian syntax of the 1st half of the 20th century. The concept and definition of subordination types as well as their application in describing and splitting sentence parts are taken into account.

In the works analysed two types of subordination are mentioned – agreement and government. These types are most clearly distinguished in the Kuzmickis' *Syntax of the Lithuanian language*. In the other works their conception as subordination types is yet wage.

Agreement is described in the all works investigated. Usually they make difference between the agreement of syntactic subject and predicate and the agreement of attribute with his head. However, for the first time it is defined only in Durys' *Syntax of the Lithuanian language* (1927).

The government is defined for the first time only in Kuzmickis' *Syntax of the Lithuanian language* (1930). It is not mentioned at all or mentioned only when dividing types of complements in the other works of syntax.

The third type of subordination, which is still common to us – *šliejimas* was not mentioned at all in the works of Lithuanian syntax before the Soviet occupation.

KEYWORDS: subordination, agreement, government, Jurgis Ambraška, Leonardas Dambriūnas-Dambrauskas, Mykolas Durys, Jonas Jablonskis, Alfonsas Kalnius, Petras Klimas, Zigmantas Kuzmickis, Petras Skardžius, Juozas Žiugžda.

ARTŪRAS JUDŽENTIS
Vilniaus dailės akademija
Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius
arturas.judzentis@gmail.com